

СЕМАНТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СОМАТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

SEMANTIC AND CULTURAL FEATURES OF UKRAINIANS SOMATIC PHRASEOLOGY

Бортун К.О.,

orcid.org/0000-0003-1223-347X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Навчально-наукового інституту права та психології

Національної академії внутрішніх справ

У статті досліджено семантико-культурологічні особливості української соматичної фразеології, яка відображає глибокий зв'язок мови з культурою та ментальністю українського народу. Зосереджено увагу на аналізі фразеологізмів, зокрема на їх семантичних особливостях і культурних конотаціях. Розкрито роль соматичної фразеології у відображенні національних стереотипів, цінностей і емоційного забарвлення української мови. Проаналізовано їхню семантичну структуру, символічне значення та культурні конотації. Показано, як ці мовні одиниці відображають національні традиції, цінності й світоглядні уявлення українського народу.

Вивчено символічне навантаження таких фразеологізмів, їх емоційно-експресивну функцію та відображення соціокультурних стереотипів. Виявлено, що соматичні фразеологізми відображають національну ментальність, культурні цінності та світогляд українського народу. Результати дослідження можуть бути використані в лексикографії, перекладознавстві та міжкультурній комунікації. Підкреслено роль соматичної фразеології в збереженні мовної ідентичності та передачі культурних традицій.

Аналіз показує, що такі фразеологізми відображають національну ментальність, культурні стереотипи та емоційно-експресивні особливості українського народу. Вивчення цих одиниць мови дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок між мовою та культурою, а також виявити унікальні та універсальні риси української фразеології у порівнянні з іншими мовами. Досліджено їхнє емоційно-експресивне навантаження, символічний зміст і функціонування у мовленні. Визначено, що такі фразеологізми є відображенням історичних, соціальних і культурних аспектів життя українців.

Встановлено, що соматичні фразеологізми є відображенням національної свідомості, соціальних норм і моральних цінностей. Розкрито символічне навантаження соматичних фразеологізмів, їх функцію у відтворенні світоглядних уявлень українців. Охарактеризовано їх роль у вираженні емоцій, соціальних відносин і символічних значень, що відображають уявлення про світ українців. Результати дослідження можуть бути корисними для подальшого розвитку лінгвокультурології, лексикографії, а також у практиці міжкультурної комунікації.

Ключові слова: соматична фразеологія, українська мова, культура, семантика, соматизми, національна ментальність, фразеологізми, культурологія, символіка тіла.

The article deals with the semantic and cultural peculiarities of Ukrainian somatic phraseology, which reflects the deep connection of the language with the culture and mentality of the Ukrainian people. Attention is focused on the analysis of phraseological units, in particular, on their semantic features and cultural connotations. The role of somatic phraseology in the reflection of national stereotypes, values and emotional colouring of the Ukrainian language is revealed. Their semantic structure, symbolic meaning and cultural connotations are analysed. It is shown how these linguistic units reflect the national traditions, values and worldview of the Ukrainian people.

The symbolic load of such phraseological units, their emotional and expressive function and reflection of socio-cultural stereotypes are studied. It is found that somatic phraseological units reflect the national mentality, cultural values and worldview of the Ukrainian people. The results of the study can be used in lexicography, translation studies and intercultural communication. The role of somatic phraseology in preserving linguistic identity and transmitting cultural traditions is emphasised.

The analysis shows that such phraseological units reflect the national mentality, cultural stereotypes and emotional and expressive peculiarities of the Ukrainian people. The study of these units of language allows for a deeper understanding of the relationship between language and culture, as well as identifying unique and universal features of Ukrainian phraseology in comparison with other languages. Their emotional and expressive load, symbolic meaning and functioning in speech are investigated. It is determined that such phraseological units reflect the historical, social and cultural aspects of Ukrainian life.

It is established that somatic phraseology is a reflection of national consciousness, social norms and moral values. The symbolic load of somatic phraseological units and their function in reproducing the worldview of Ukrainians are revealed. Their role in the expression of emotions, social relations and symbolic meanings reflecting the worldview of Ukrainians is characterised. The results of the study can be useful for the further development of linguocultural studies, lexicography, as well as in the practice of intercultural communication.

Key words: somatic phraseology, Ukrainian language, culture, semantics, somatisms, national mentality, phraseological units, cultural studies, body symbolism.

Постановка проблеми. Соматична фразеологія є багатим джерелом для вивчення мовної картини світу українців. Вона відображає національну ментальність, історичний досвід і культурні цінності, залишаючись невід'ємною частиною граматичної системи. Її дослідження сприяє глибшому розумінню взаємозв'язку між лінгвістикою, культурою та мисленням. Українська соматична фразеологія, що включає стійкі вирази з компонентами, які позначають частини тіла людини, є важливим елементом нашої мовної картини світу. Вона віддзеркалює національні, культурні та соціальні особливості, а також специфіку світосприйняття українського народу.

Щороку фіксуємо багато оригінальних напрацювань, але деякі питання все ж залишаються відкритими. Соматизми – один із архаїчних та сприятливих до трансформацій складників лексичної структури української мови. Їх вживають для розв'язання актуальних викликів історії мови, зокрема для встановлення мовної спільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі споглядаємо активно вивчення соматичних фразеологізмів на різних граматичних щаблях, що є предметом багатьох наукових студій вчених: Л. Водяної, О. Левка, О. Чаєнкової, О. Старостенко, О. Важеніної, І. Черевко, В. Баньої, Н. Петруляк тощо. Проте детального огляду семантико-культурологічні особливості української соматичної фразеології наразі не було запропоновано.

Актуальність нашої роботи зумовлена кількома важливими аспектами (див. табл. 1):

	Відображення національної ментальності		Універсальність і унікальність
		Синергія мови та культури	

Таблиця 1. Аспекти актуальності нашої роботи

Соматичні фразеологізми, що містять назви частин тіла, є носіями культурних кодів та світоглядних уявлень українського народу. Їх аналіз дозволяє глибше зрозуміти особливості національної свідомості та ціннісні орієнтири. Така лексика є найдавнішою й найбільш універсальною лексичною групою, що привертає увагу дослідників у порівняльно-історичних і лінгвокультурологічних студіях. Вивчення українських соматизмів у порівнянні з іншими мовами допомагає виявити як спільні риси, так і національно специфічні особливості.

Фразеологізми з соматичними компонентами відображають взаємозв'язок між мовою, культурою та ментальністю нації. Їх дослідження сприяє розумінню того, як через мову передаються культурні цінності та світосприйняття. Саме тому, вивчення семантико-культурологічних особливостей української соматичної фразеології є актуальним як для глибшого розуміння національної мовної картини світу.

Постановка завдання. Метою дослідження є всебічний аналіз семантичних і культурологічних особливостей українських соматичних фразеологізмів, що містять назви частин тіла, для встановлення ролі у віддзеркаленні національної специфіки й культурних надбань українського народу.

Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань:

1) вивчити сучасні підходи до вивчення фразеологічних одиниць із соматичними компонентами, зокрема в аспекті їхньої семантики та культурологічного значення;

2) дослідити семантичні і культурологічні особливості українських соматичних фразеологізмів;

3) вивчити інтенсивність емоційно-експресивне забарвлення українських соматичних фразеологізмів;

4) виявити культурні конотації та символіку, пов'язані з використанням соматичних фразеологізмів, та їхній вплив на формування національної мовної картини світу.

Виконання цих завдань сприятиме глибшому розумінню взаємозв'язку мови та культури, а також виявленню особливостей української фразеології в контексті світової лінгвістичної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що початок пізнання дійсності розпочинає свій плін із відчуттів, якими керували органи чуття. Також людина виконувала трудову діяльність за допомогою органів тіла. З допомогою такого «інструменту» пізнання як тіло, людина мала змогу добре орієнтуватися у часі та просторі. Еталоном просторової орієнтації стала анатомічна орієнтація: передня частина: органи чуття, зору, слуху, задня частина – та, де розташована спина.

Зі споконвіків людина прагнула олюднити предмети, що її оточують, зокрема й неживі. Ш. Баллі стверджував, що така одвічна недосконалість людського універсуму сприяє тому, що людина прагне одухотворити те, що її оточує. Саме тому, людство надає риси й прагнення, що характеризують особистості. [12, с. 156].

Початок пізнання дійсності починався із відчуттів, якими керували органи чуття. Також людина виконувала трудову діяльність за допомогою органів тіла. З перших днів на планеті Земля людське тіло найбільш досліджуваний об'єкт спостережень для кожного з нас, тому лексика на позначення різних його частин є такою ж давньою за походженням як і людська свідомість. З допомогою такого «інструменту» пізнання як тіло, людина мала змогу добре орієнтуватися у часі та просторі. Еталоном просторової орієнтації стала анатомічна орієнтація: передня частина: органи чуття, зору, слуху, задня частина – та, де розташована спина.

Назви частин тіла людини належать до соматичної лексики у всіх мовах і є однією з основ для творення фразеологізмів. Дослідниця української фразеології Л. Скрипник зараховує соматизми до найуживаніших шарів лексичного фонду. Що постають важливою рисою, положення або рух особи та всього людського тіла, тобто термін, що об'єднує усі терміни, що містять невербальна мова, яка передбачає жести, міміку, пози [8, с. 101].

Отже, під соматизмом варто розуміти фразеологічну одиницю, до лексичного складу якої входить назва частини або органу людського тіла. Також термін «соматичний» наявний у таких науках, як біологія та медицина, і означає «пов'язаний з тілом людини, тілесний» та протиставляється терміну «психологічний» [9, с. 110]. Лінгвістичний дублер науковці активно почали використовувати з другої половини ХХ ст. і дотепер у своїх дослідженнях семантики, які стосуються сфери тілесності.

Соматизми – один із архаїчних і стійких елементів трансформації лексичної ієрархії української фразеологічної системи. Вони є вирішенням багатьох важливих викликів лінгвістики, зокрема для встановлення спорідненості мов. Отже, вище ми зазначили, що соматизмом вважаємо фразеологічну одиницю до лексичної системи, яка містить назву частини або органу людського тіла.

У сучасній лінгвістиці немає чіткої та науково-визначеної класифікації лексико-семантичної групи соматизмів. Тому важливу роль більшості наведених соматизмів та їх розподілів на групи та розряди є класифікація органів тіла, в залежності від якої погруповані й лексеми, що їх визначають.

Соматична лексика постає системою, яка має: 1) постійну кількість об'єктів номінації і 2) призначений для їхнього позначення певний склад лексичних одиниць. Варто наголосити, що якщо перший показник є екстралінгвістичним і не зале-

жить від мовної картини світу, то другий залежить від індивідуальних складників конкретної мови: склад відповідних лексем може розрізнятися як в кількісному, так і якісному відношенні [11, с. 28].

Лексико-семантична група «соматизми» володіє високою фразеологічною активністю. У класифікації понять, лексика представлена у межах трьох сфер (див. рис. 1).

Рис. 1. Три сфери лексики

Соматизми локалізовані у сфері «Людина» і належать до 10 різних шаблів (вікові, здоров'я, термін життєдіяльності тощо.).

Н. В. Лугова у роботі «Національно-культурні особливості одиниць фразеологізмів психоемоційного стану» [15, с. 143] передбачає групу соматизмів до складу лексико-семантичної групи тієї, що описує людину. Ядро соматичної лексики, на думку дослідниці, передбачає три розряди назв (див. Табл. 2):

	1) загальні позначення тіла/частин людського тіла і назви, пов'язані із специфікою чоловічого і жіночого;
	2) позначення внутрішніх органів, які забезпечують життєздатність і життєдіяльність людського організму;
	3) позначення матерії (субстанції) тіла людини і її органів

Таблиця 2. Ядрові особливості соматичної лексики, на думку Н. В. Лугової

Висновки. Дослідження семантико-культурологічних особливостей української соматичної фразеології свідчать про те, що вони містять назви частин тіла, є носіями культурних кодів і світоглядних уявлень українського народу. Віддзеркалюють специфічні риси національної свідомості та ціннісні орієнтири. Соматична

лексика є однією з найдавніших і універсальних лексичних груп, бо є ментальністю нації, важливим засобом передачі культурних цінностей і світосприйняття через мову. Аналіз фразеологізмів, що містять назви частин тіла, показав, що вони не лише відображають фізичні аспекти людського існування, але й виконують важливу роль у передачі емоційних, соціальних та моральних цінностей суспільства.

Отже, вивчення семантико-культурологічних особливостей української соматичної фразеології є важливим для глибшого розуміння національ-

ної мовної картини світу, розвитку міжкультурної комунікації та збагачення лінгвістичних знань загалом. Дослідження семантико-культурологічних особливостей української соматичної фразеології дозволило виявити глибокі взаємозв'язки між мовою, культурою та національною ідентичністю українців. *Перспективним* вважаємо дослідження історичного розвитку соматичної фразеології, аналіз її динаміки в сучасній мові, а також вивчення впливу глобалізації і сучасних культурних процесів на зміни у використанні та значенні соматичних фразеологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баньої В., Петруляк Н. Соматизми у складі фразеологізмів закарпатської говірки села Руські Комарівці Ужгородського району: етнолінгвістичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Філологія. Ужгород: ПП Данило С. І., 2020. Вип. 1 (43). С. 39–48.
2. Бортун К.О. Структурні особливості асоціативного поля ергонімів міста Вінниці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. № 56. С. 16–20. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.4>
3. Бортун К. О. Структурні особливості асоціативного поля ергонімів міста Вінниці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. № 56. С. 16–20. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.4>
4. Бортун К. О. Теоретико-поняттєві особливості конотації у сучасній українській мові. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. Випуск 23. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, НУЦЗ України. 2023. С. 264–268.
5. Бортун К.О. Стилістичний потенціал емоційно-експресивної лексики у романах Дари Корній. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 21. Т. 1. 2022. С. 15–19. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.2>
6. Бортун К.О. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів міста Вінниці. *The latest approaches to improving philological sciences: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 18-31. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-426-9-2>
7. Важеніна О., Куцева А. Фразеологізм з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурологічний аспекти. *Донецький вісник НТШ*. URL: litmisto.org.ua/?p=19722
8. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
9. Водяна Л.В. Символічне значення соматизмів у фразеологізмах латинської, німецької та української мов. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. (1). 2022. С. 108–113. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.16>
10. Каріна Бортун Синтаксичні засоби вираження конотації окличних речень у романі Наталки Доляк «Шикарне життя у Вупперталі». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. 2022. Вип. 53. Том 1. С. 166–17.
11. Мицан Д.М. Локативне вживання фразеологізмів з компонентами-назвами частин тіла. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. № 29. С.129-127.
12. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: філологія (мовознавство). 2012. Вип. 16. с. 155–162.
13. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка 1973. 278 с.
14. Старостенко О. Символічне значення фітонімів в англійській та українській мовах. Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/11_22
15. Чаєнкова О. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Філологія. Соціальні комунікації. Київ: Гельветика, 2020. Т. 31(70). № 2. Ч. 3. С. 141–146.
16. Черевко І. Образна основа фразеологічних одиниць із соматизмом кров (на матеріалі пам'яток української мови XVI –першої половини XVII ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Філологія. Ужгород: ПП Данило, 2020. Вип. 1 (43). С. 282–287.
17. Cambridge International Dictionary /E. Walter (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 604 p.
18. Essential Turkish Idioms (for English speakers). Izmir: Habibullah Enterprises, 2006. 205 p.
19. Kuznetsov Y., Bortun K., Suran T., Pilash M., & Shkurko H. Comparación de la arquitectura del texto dialectal en ucraniano e inglés. *Apuntes Universitarios*, 13(1). 2023. <https://doi.org/10.17162/au.v13i1.1317>
20. Myroslava Chesakova, Karina Bortun, Viktoriia Lohvynenko, Valerii Molotai and Nataliia Tymoshyk. *Enhancing Social Protection Policy for Internally Displaced Persons in the Context of War*. vol.21. 2023. URL: <https://refpress.org/ref-vol21-a105/>
21. Charles B. *Traité de stylistique française*. Vol. 2. Heidelberg: Carl Winter's Univ.-Buchh. Paris: Libr. C. Klincksieck. 264 p.